

Niet afwachten maar ingrijpen

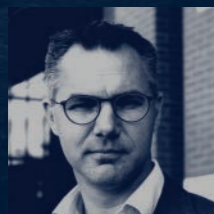
Als Officier van Justitie heb je de regie over je zaak, van eerste melding tot aan de inhoudelijke behandeling op zitting. Samen met je ketenpartners bepaal je de strategie en neem je beslissingen die het verschil maken in het leven van anderen. Wat doe je als je bericht krijgt dat iemand over vier dagen een terreuraanslag wil plegen? We spraken erover met Officier van Justitie Ferry van Veghel.

Ambtsmelding van de AIVD

Op een dinsdag verschijnt het bericht dat een man zaterdag a.s. een aanslag wil plegen door met een auto op een menigte in te rijden. Ferry: 'Normaal gesproken houd je een verdachte aan als je voldoende bewijs hebt verzameld. Bij terrorismezaken heb je die luxe niet. Het moment van aanhouding dringt zich min of meer aan je op, omdat er een dreiging is. Direct na de melding werd dan ook een batterij politiemensen ingezet om 24 uur per dag alles boven water proberen te halen wat er te halen viel. Wie deze man is, waar hij geweest is, welke telefoonnummers zijn gebruikt, waar die telefoons zijn geweest, alles, alles wat ze maar konden uitvogelen. Op vrijdagochtend hadden we nog niets gevonden wat het bericht van de AIVD ondersteunde, maar ook niets wat het bericht ontkrachtte. Dan kom je dus voor de keuze te staan, ga je iemand aanhouden waarvan je voor 95% zeker weet, dat hij nergens iets mee te maken heeft? Of neem je het risico op een aanslag? Het werd dus ingrijpen, een beslissing die ik met pijn in de buik heb genomen.'

Pijn in de buik

'De kans was groot dat we de man ten onrechte gingen aanhouden. Samen met de politie hebben we toen besloten om de aanhouding zo laagdrempelig als mogelijk te laten plaatsvinden, zonder inval waar zijn vrouw en kinderen bij waren. Uiteindelijk hebben we hem gebeld om te zeggen dat hij naar buiten moest komen en hem daar aangehouden. De man heeft daarna nog 17 dagen in hechtenis gezeten. In die tijd is wederom alles op alles gezet om bewijs te vinden voor het plannen van een aanslag, en wederom werd niets gevonden. Toen een nieuw ambtsbericht verscheen, waarin de AIVD meldde dat het vorige bericht zeer waarschijnlijk een valse melding betrof, hebben we hem vrijgelaten. Twee weken later heb ik met hem afgesproken om uit te leggen waarom wij gedaan hebben wat we gedaan hadden. De man begreep onze afwegingen. Dit is een zaak waar ik nog steeds zo nu en dan pijn van in mijn buik krijg, omdat ik rationeel heel goed weet dat het niet anders kon gaan, en dat het een volgende keer op dezelfde manier zal gaan.'

Ferry van Veghel

Tot 2020 was Ferry van Veghel landelijk coördinerend terrorismeofficier. Hij werkte zes jaar als strafadvocaat en stapte over naar het OM. De voornaamste reden was dat zijn standpunt in de advocatuur werd ingekleurd door de positie van zijn cliënten. 'Je cliënten bepalen je strategie. Als officier heb je meer vrijheid. Die vrijheid miste ik als advocaat' Ferry ziet zijn ervaring in de advocatuur als een grote meerwaarde in zijn rol als officier.

Dit is een verkorte versie van het interview 'niet afwachten maar ingrijpen' met Ferry van Veghel. Lees het hele interview én extra verhalen op werkenbijhetom.nl/pakderegie

Verdieping

arsaequi.nl/maandblad AA20220177

Uitlokking door burgers en de (on)bruikbaarheid van het daardoor verkregen bewijsmateriaal

Marianne Lochs*

Naar aanleiding van het verschijnsel van zogenaamde pedojagers rijst de vraag of in het strafproces gebruik kan worden gemaakt van bewijs dat is verkregen door middel van uitlokking door burgers. In dit artikel wordt onderzocht wat het in de strafrechtspraak ontwikkelde toetsingskader van uitlokking betekent voor de omgang met dergelijk bewijs. Daarbij wordt tevens aandacht besteed aan het in Engeland geldende leerstuk van *private entrapment*.

1 Inleiding

Burgerparticipatie in het opsporingsonderzoek staat de laatste jaren in grote belangstelling. Mede onder invloed van de toenemende technologische mogelijkheden gaat de bijdrage van burgers aan de opsporing tegenwoordig veel verder dan het traditionele doen van aangifte of het afleggen van een getuigenverklaring. Omdat de hulp van burgers uitermate waardevol kan zijn voor het opsporen van strafbare feiten én om dergelijk onderzoek in goede banen te leiden, faciliteren politie en justitie bepaalde vormen van burgerparticipatie. Te denken valt aan de ontwikkeling van apps voor het doen van eigen onderzoek en het organiseren van zogenaamde 'hackatons' waarin politie en burgers samenwerken om *cold cases* op te lossen en voortvluchtigen op te sporen.¹ Aan de bijdrage van burgers aan de opsporing kleven echter ook nadelen en risico's. Anders dan de politie zijn burgers immers niet gebon-

den aan strafvorderlijke normering. Wanneer de overheid geen bemoeienis heeft gehad met onrechtmatige bewijsverzameling door burgers, kan dat bewijs in beginsel worden gebruikt in een strafzaak.² Tegelijkertijd kan het handelen van burgers van dien aard zijn dat het profiteren van de opbrengsten van dit handelen, ook zonder overheidsbemoeienis, onaanvaardbaar moet worden geacht. Zo zal, op basis van rechtspraak van Europees Hof voor de Rechten van de Mens (EHRM), bewijs dat door burgers is verkregen door een schending van het verbod op foltering van artikel 3 Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens (EVRM) hoe dan ook niet kunnen worden gebruikt in een strafzaak.³

Burgerparticipatie in het opsporingsonderzoek staat de laatste jaren in grote belangstelling

* Mr.dr. M. Lochs is universitair docent straf(proces)recht bij het Instituut voor Strafrecht & Criminologie van de Universiteit Leiden.

1 Zie hierover o.a. het themanummer over burgeropsporing van *Tijdschrift voor Veiligheid* 2020, afl. 2-3 en de informatie op www.politieacademie.nl/kennisen/onderzoek/Onderzoek/Pages/Burgerparticipatie-in-de-opsporing.aspx.

2 Zie hierna uitgebreider par. 2.

3 EHRM 5 november 2020, ECLI:CE: ECHR:2020:1105JUD003145410, *EHRC Updates* 2020/278, m.nt. D.A.G. van Toor (*Cwik / Polen*).

De vraag naar de grenzen aan het gebruik van door burgers verzameld bewijs rijst onder meer in het licht van het recente fenomeen van de zogenaamde pedojagers: burgers die zich voordoen als minderjarigen en door middel van online contact mannen proberen te ontmaskeren die uit zijn op seksueel contact met kinderen.⁴ Deze pedojagers opereren in hun zoektocht vaak proactief en het is dan ook niet ondenkbaar dat zij daarin zo ver gaan dat er mogelijk sprake is van uitlokking.⁵ In dit artikel zal daarom worden onderzocht waar de grenzen liggen voor het gebruik van door burgeruitlokking verkregen bewijsmateriaal in een strafzaak.⁶ Daartoe zal eerst op hoofdlijnen worden uiteengezet hoe in de Nederlandse jurisprudentie wordt omgegaan met door burgers op onrechtmatige wijze verkregen bewijs (par. 2). Daarna komt het toetsingskader van uitlokking aan bod, waarbij zowel de jurisprudentie van de Hoge Raad als het EHRM wordt besproken (par. 3). Anders dan in Nederland is de problematiek van uitlokking door pedojagers in het Verenigd Koninkrijk al in de rechtspraak aan de orde geweest. Om te bezien of dit bruikbare aanknopingspunten oplevert voor de vraag hoe hiermee in Nederland moet worden omgegaan, zal in paragraaf 4 op het leerstuk van *private entrapment* worden ingegaan. Besloten wordt met een conclusie (par. 5).

Ook op onrechtmatige wijze door burgers verkregen bewijsmateriaal kan – mits aan de betrouwbaarheid daarvan niet hoeft te worden getwijfeld – aan een bewezenverklaring ten grondslag worden gelegd

2 Grenzen aan het gebruik van op onrechtmatige wijze verkregen bewijs door burgers⁷

Waar opsporingsambtenaren (bijzondere) opsporingsbevoegdheden slechts in specifieke gevallen mogen inzetten, veelal na (voorafgaande) machtiging en in overeenstemming met de daarop betrekking hebbende wettelijke bepalingen, gelden voor burgers alleen civiel- of strafrechtelijke grenzen. Wanneer opsporingsambtenaren onrechtmatig optreden kunnen daaraan op grond van artikel 359a Sv gevolgen worden verbonden in het strafproces, te weten niet-ontvankelijkheid van het Openbaar Ministerie, bewijsuitsluiting of strafvermindering. Deze sanctionering van vormverzuimen heeft echter geen betrekking op onrechtmatigheden begaan door burgers.⁸ Ook op onrechtmatige wijze door burgers verkregen bewijsmateriaal kan dus – mits aan de betrouwbaarheid daarvan niet hoeft te worden getwijfeld – aan een bewezenverklaring ten grondslag worden gelegd.⁹ In het arrest van 1 december 2020, waarin het toetsingskader van artikel 359a Sv is verduidelijkt, heeft de Hoge Raad echter nog eens expliciet benoemd dat onder omstandigheden ook een rechtsgevolg kan worden verbonden aan een onrechtmatige handeling jegens de verdachte door een andere persoon dan een opsporingsambtenaar.¹⁰ Er kan aanleiding zijn om in de strafzaak gevolgen te verbinden aan onrechtmatig optreden wanneer dit een ernstige schending van beginselen van een behoorlijke procesorde of een veronachtzaming van de rechten van de verdediging tot gevolg heeft.¹¹ Bij de vraag of hiervan sprake is, is van belang om wat voor soort onrechtmatigheid het gaat en/of daarbij sprake was van overheidsbemoeyenis.

Wanneer de bewijsverkrijging inbreuk maakt op het recht op privacy van de verdachte zoals neergelegd in artikel 8 EVRM, wordt doorgaans eerst beoordeeld of politie of justitie enige relevante bemoeyenis met de onrechtmatige bewijsgaring hebben gehad,¹² in de literatuur ook wel het inmengingscriterium genoemd.¹³ Is dit niet het geval, dan hoeven hieraan in beginsel geen rechtsgevolgen te worden verbonden.¹⁴ Niet-ontvankelijkverklaring van het Openbaar Ministerie is in dergelijke situaties zelfs uitgesloten.¹⁵ Bij ernstige privacyschendingen waarbij wel sprake is van bemoeyenis door politie of justitie, bijvoorbeeld doordat zij de burger hebben geadviseerd of geïnstrueerd, kan bewijsuitsluiting of strafvermindering aan de orde zijn.¹⁶ Wanneer de door burgers begane onrechtmatigheid niet (alleen) inbreuk maakt op artikel 8 EVRM, maar ook van invloed is op de

4 H. Kraak, 'Bij de jacht op pedofielen lijkt alles geoorloofd', *de Volkskrant* 20 november 2020.

5 Zie daarover ook J.D. Schmal & L.W. Verbeek, 'Het fenomeen "pedojagen": toepassingsbereik van artikel 359a Sv, bezien in het licht van een mogelijke strafzaak tegen de (vermeende) pedoseksueel', *NTS* 2021/25, die de problematiek van uitlokking echter uitsluitend bezien in het licht van de betrouwbaarheid van het verkregen materiaal.

6 De problematiek die samenhangt met het gebruik van geweld door pedojagers, eigenrichting en de stigmatisering van verdachten wordt hier verder buiten beschouwing gelaten, vgl. daarover uitgebreider Schmal & Verbeek 2021.

7 De kwestie van (on)betrouwbaarheid van door burgers verzameld bewijsmateriaal wordt hier verder buiten beschouwing gelaten. Zie hierover o.m. S. Brinkhoff, 'Strafvorderlijke kaders voor burgeropsporing. Wezenlijke handvatten voor politie, OM en strafrechter om op een zuivere manier om te gaan met informatie van opsporende burgers in strafzaken', *Tijdschrift voor Veiligheid* 2020, afl. 2-3, p. 99-108.

8 Zie uitgebreider E.M. Moerman, *Inburgeren in de opsporing. Over de juridische positie van de burger in de opsporing van strafbare feiten* (diss. Rotterdam), eigen uitgave, Rotterdam 2016, p. 253-256.

9 Vgl. Brinkhoff 2020, p. 101 e.v.

10 HR 1 december 2020, ECLI:NL:HR:2020:1889, *NJ* 2021/169, m.nt. N. Jörg, r.o. 2.2.2.

11 HR 1 juni 1999, ECLI:NL:HR:1999:ZD1605, AA20000117, m.nt. Y. Buruma; HR 20 maart 2012, ECLI:NL:HR:2012:BV7501.

12 HR 10 april 2012, ECLI:NL:HR:2012:BU7636, *NJ* 2012/264. Vgl. over de inmenging door de overheid ook EHRM 8 april 2003, ECLI:CE:ECHR:2003:0408JUD003933998, *EHRC* 2003/45, m.nt. G. Mols (*M.M. /Nederland*) en EHRM 25 oktober 2007, ECLI:CE:ECHR:2007:1025JUD003825803, *NJ* 2008/584, m.nt. E.J. Dommering (*Van Vondel /Nederland*).

13 Zie voor verdere bespreking van die inmenging S. Brinkhoff, *Startinformatie in het strafproces* (diss. Nijmegen), Deventer: Kluwer 2014, p. 42 e.v.; Moerman 2016, p. 264 e.v.

14 Vgl. HR 14 januari 2003, ECLI:NL:HR:2003:AE9038, *NJ* 2003, 288, m.nt. Y. Buruma. Dit kan echter wel, vgl. HR 20 maart 2012, ECLI:NL:HR:2012:BV7501 over foullering door particuliere beveiligers.

15 HR 1 juni 1999, ECLI:NL:HR:1999:ZD1605, AA20000117, m.nt. Y. Buruma, r.o. 3.2.

16 Vgl. HR 7 juli 2015, ECLI:NL:HR:2015:1792, *NJ* 2015/363, m.nt. T.M. Schalken.

Foto: Manon Heinsman | © Ars Aequi

eerlijkheid van het proces zoals neergelegd in artikel 6 EVRM, lijkt de vraag naar inmenging van de overheid minder relevant.¹⁷ Ook zonder dat sprake is van overheidsbemoeyenis kan het met het oog op de waarborging van het recht op een eerlijk proces nodig zijn in dergelijke gevallen een rechtsgevolg te verbinden aan onrechtmatige bewijsgaring.¹⁸ Te denken valt aan de situatie dat bewijsmateriaal is verkregen door middel van dwang of uitlokking.¹⁹ De vraag hoe in de rechtspraak wordt omgegaan met door middel van uitlokking verkregen bewijsmateriaal wordt hierna uitgebreider besproken.

3 Grenzen aan het gebruik van door uitlokking verkregen bewijsmateriaal

3.1 Toetsingskader uitlokking Hoge Raad en EHRM

De omgang met door uitlokking verkregen bewijsmateriaal wordt al sinds de jaren tachtig van de vorige eeuw

genormeerd door het zogenaamde Tallon-criterium, ook wel het instigatieverbod genoemd. Het criterium houdt in dat opsporingsambtenaren zich bij de inzet van (bijzondere) opsporingsmethoden moeten onthouden van gedragingen waardoor de verdachte wordt gebracht tot andere handelingen dan die waarop zijn opzet reeds was gericht.²⁰ De strafrechtelijke vervolging van door de overheid zelf uitgelokte criminaliteit strijdt dermate met het recht op een eerlijk proces dat de Hoge Raad daaraan de sanctie van niet-ontvankelijkverklaring van het Openbaar Ministerie verbindt.²¹ Het Tallon-criterium, dat inmiddels is opgenomen in de wettelijke regeling van de bijzondere opsporingsbevoegdheden,²² normeert sindsdien ook in bredere zin de inzet van strafvorderlijke lokmiddelen.²³ Hoewel het instigatieverbod is ontwikkeld in relatie tot opsporingsmethoden waarbij sprake is van actief handelen door (undercover)agenten, is het in latere rechtspraak ook van toepassing verklaard op de situatie waarin op meer

17 Vgl. Brinkhoff 2014, p. 47-52 en de daar besproken rechtspraak.

18 HR 1 juni 1999, ECLI:NL:HR:1999:ZD1605, AA20000117, m.nt. Y. Buruma, r.o. 3.2.

19 HR 29 juni 2010, ECLI:NL:HR:2010:BL0655, NJ 2010/440, m.nt. T.M. Schalken. Zie ook EHRM 5 februari 2008, ECLI:CE:ECHR:2008:0205JUD007442001, NJ 2008, 499, m.nt. T.M. Schalken (*Ramanauskas/Litouwen*).

20 HR 4 december 1979, ECLI:NL:HR:1979:AB7429, NJ 1980/356, m.nt. Th.W. van Veen.

21 Vgl. HR 29 juni 2010, ECLI:NL:HR:2010:BL0655, NJ 2010/440, m.nt. T.M. Schalken.

22 O.m. in art. 126h lid 2 Sv, 126i lid 2 Sv en art. 126p lid 2 Sv.

23 In het kader van de Modernisering van Strafvordering is het voornemen om in art. 2.1.4 een generiek instigatieverbod op te nemen, identiek aan het Tallon-criterium, dat van toepassing is op het gehele opsporingsonderzoek.

passieve en vaak ook ongerichte wijze wordt 'uitgelokt', bijvoorbeeld met de inzet van lokfietzen.²⁴

Ook het EHRM heeft zich in verschillende uitspraken uitgelaten over het verbod op uitlokking, veelal in relatie tot (undercover)onderzoeken in zaken met betrekking tot georganiseerde criminaliteit en corruptie. Hoewel het hof het gebruik van undercovertrajecten, mits voorzien van adequate waarborgen, in zaken met betrekking tot de meer ernstig criminaliteit toelaatbaar acht, tast het gebruik van door uitlokking verkregen bewijs per definitie het recht op een eerlijk proces aan.²⁵ In een zodanig geval moet (ten minste) bewijsuitsluiting volgen.²⁶ Bij de vraag wanneer sprake is van uitlokking toetst het EHRM of het delict ook zou zijn gepleegd zonder de inzet van de undercoveroperatie.²⁷ Daarbij is doorslaggevend of het optreden als *essentially passive* kan worden aangemerkt.²⁸ Handelingen zoals het nemen van initiatief in het contact met de verdachte, het vernieuwen van het aanbod, verhogen van de prijs of het aandringen ondanks een eerdere weigering gaan verder dan passief handelen en zijn dan ook niet toelaatbaar.²⁹ Relevante factoren zijn verder of er een objectieve en verifieerbare verdenking was van betrokkenheid bij een strafbaar feit, of dat een predispositie tot crimineel handelen kan worden aangetoond.³⁰

Hoewel het EHRM het gebruik van undercovertrajecten in zaken met betrekking tot de meer ernstig criminaliteit toelaatbaar acht, tast het gebruik van door uitlokking verkregen bewijs per definitie het recht op een eerlijk proces aan

Het antwoord op de vraag wanneer nu sprake is van een situatie waarin de verdachte is gebracht tot handelingen waarop zijn opzet niet was gericht, is sterk verweven met de concrete feiten en omstandigheden van de betreffende zaak. Daarbij kunnen twee benaderingen

worden onderscheiden die te herkennen zijn in de rechtspraak van zowel de Hoge Raad als het EHRM.³¹ Bij de meer objectieve benadering gaat het om de aard en intensiteit van de door de opsporingsambtenaren verrichte handelingen en de vraag of sprake is van een redelijk vermoeden van schuld.³² Bij de meer subjectieve benadering gaat het vooral om de vraag of de uitgelokte persoon al gepredisponerd was tot het begaan van strafbare feiten en er in zoverre al sprake was van een strafbare intentie.³³ Uit de rechtspraak blijkt wel dat slechts in uitzonderlijke gevallen wordt aangenomen dat sprake is van uitlokking. De formulering dat de verdachte niet mag zijn gebracht tot andere handelingen dan die waarop zijn opzet reeds was gericht, staat er niet aan in de weg dat de uitlokkingshandelingen de gelegenheid tot het plegen van het feit creëren. Zo kan een op opzichtige wijze geplaatst lokobject bijdragen aan het doen postvatten van het strafbare idee bij de verdachte, zonder dat daarmee het instigatieverbod wordt overtreden. Het feit dat de verdachte door het aantreffen van het lokobject op de gedachte komt een strafbaar feit te plegen, betekent volgens de Hoge Raad immers niet dat het opzet van de verdachte niet reeds op dat strafbare feit was gericht.³⁴ Wanneer er, anders dan bij de inzet van dergelijke ongerichte lokmiddelen, sprake is van interactie met de verdachte, gaat het vooral om de aard van het politieoptreden, waarbij aspecten als de inhoud en intensiteit van het contact en de vraag wie het initiatief nam een belangrijke rol spelen. Vooral in dergelijke situaties kan informatie over de eventuele criminele predispositie van groot belang zijn.³⁵

3.2 Uitlokking door burgers

Het hiervoor besproken toetsingskader is ontwikkeld naar aanleiding van door de opsporingsinstanties ingezette undercoveroperaties. Het is echter ook van toepassing wanneer dergelijk handelen wordt verricht door particulieren die onder toezicht (behoren te) staan van de autoriteiten. Zo oordeelde het EHRM in de zaak *Ramanauskas* dat de overheid verantwoordelijk was voor een op eigen initiatief en zonder voorafgaand overleg met de justitiële autoriteiten gestarte undercoveroperatie door een opsporings-

24 Bijv. HR 28 oktober 2008, ECLI:NL:HR:2008:BE9817, *NJ* 2009/224; HR 23 januari 2018, ECLI:NL:HR:2018:62; HR 12 februari 2019, ECLI:NL:HR:2019:149. Zie over dit onderscheid en de bruikbaarheid van het door de Hoge Raad geformuleerde toetsingskader op deze vormen van 'inerte' uitlokking L. Noyon, 'Inerte lokmiddelen en Tallon: over wanneer te nokken met lokken', *TPWS* 2018/41.

25 EHRM 9 juni 1998, ECLI:CE:ECHR:1998:0609JUD002582994, *NJ* 2001/471, m.nt. G. Knigge (*Teixeira de Castro/Portugal*).

26 EHRM 23 oktober 2014, ECLI:CE:ECHR:2014:1023JUD005464809 (*Furcht/Duitsland*); zie hierover ook D.A.G. van Toor & M. Lindemann, 'Uitlokking in vergelijkend perspectief', *Strafblad* 2016/21, afl. 2, p. 119-130.

27 Vgl. het toetsingskader uit EHRM 4 november 2010, ECLI:CE:ECHR:2010:1104JUD001875706, *EHRC* 2011/9, m.nt. F.P. Ölçer (*Bannikova/Rusland*), par. 37-65.

28 EHRM 5 februari 2008, ECLI:CE:ECHR:2008:0205JUD007442001, *NJ* 2008/499, m.nt. T.M. Schalken (*Ramanauskas/Litouwen*), par. 55.

29 EHRM 4 november 2010, ECLI:CE:ECHR:2010:1104JUD001875706, *EHRC* 2011/9, m.nt. F.P. Ölçer (*Bannikova/Rusland*), par. 47.

30 EHRM 4 november 2010, ECLI:CE:ECHR:2010:1104JUD001875706, *EHRC* 2011/9, m.nt. F.P. Ölçer (*Bannikova/Rusland*), par. 38-43. Verder formuleert het EHRM ook procedurele waarborgen, zie par. 48-49.

31 Hoewel de Hoge Raad meer nadruk lijkt te leggen op de subjectieve benadering, en het EHRM op de objectieve benadering, vgl. ook de noot van Knigge onder EHRM 9 juni 1998, ECLI:CE:ECHR:1998:0609JUD002582994, *NJ* 2001/471 (*Teixeira de Castro/Portugal*).

32 Daarvoor is in ieder geval niet vereist dat de verdachte reeds een aanvang heeft gemaakt met de strafbare gedragingen, zie HR 6 februari 2018, ECLI:NL:HR:2018:155.

33 Vgl. Concl. A-G Knigge 28 oktober 2008, ECLI:NL:PHR:2008:BE9817, onder 14; zie ook Van Toor & Lindemann 2018.

34 HR 23 januari 2018, ECLI:NL:HR:2018:62; HR 12 februari 2019, ECLI:NL:HR:2019:149; zie ook Noyon 2018, p. 2015. Dat kan anders zijn wanneer het lokmiddel de situatie ter plaatse wezenlijk verandert, vgl. Concl. A-G Knigge 28 oktober 2008, ECLI:NL:PHR:2008:BE9817 en Concl. A-G Vellinga 6 juni 2017, ECLI:NL:PHR:2017:831.

35 Vgl. hierover ook Concl. A-G Knigge 28 oktober 2008, ECLI:NL:PHR:2008:BE9817 en Van Toor & Lindemann 2016.

36 EHRM 5 februari 2008, ECLI:CE:ECHR:2008:0205JUD007442001, NJ 2008/499, m.nt. T.M. Schalken (*Ramanauskas / Litouwen*).

37 Zie de noot van Schalken bij EHRM 5 februari 2008, ECLI:CE:ECHR:2008:0205JUD007442001, NJ 2008/499 (*Ramanauskas / Litouwen*).

38 EHRM 5 februari 2008, ECLI:CE:ECHR:2008:0205JUD007442001, NJ 2008/499, m.nt. T.M. Schalken (*Ramanauskas / Litouwen*), par. 65.

39 EHRM 6 april 2004 (ontv.), ECLI:CE:ECHR:2004:0406DEC006753701 (*Shannon / Verenigd Koninkrijk*).

40 EHRM 6 april 2004 (ontv.), ECLI:CE:ECHR:2004:0406DEC006753701 (*Shannon / Verenigd Koninkrijk*).

41 HR 29 juni 2010, ECLI:NL:HR:2010:BL0655, NJ 2010/440, m.nt. T.M. Schalken.

42 Bijv. hof Amsterdam 10 februari 2000, ECLI:NL:GHAMS:2000:AA5147; Rb. Rotterdam 5 januari 2017, ECLI:NL:RBROT:2017:558, HR 14 november 2017, ECLI:NL:HR:2017:2856; en zie in relatie tot de inzet van dezelfde CIE-informant in de zaken tegen medeverdachten Concl. A-G Paridaens 27 oktober 2020, ECLI:NL:PHR:2020:1170.

43 Vgl. Rb. Den Haag 14 september 2012, ECLI:NL:RBSGR:2012:BX8188; hof Den Haag 25 juni 2013, ECLI:NL:GHDHA:2013:2302.

44 Wet van 27 juni 2018 tot wijziging van het Wetboek van Strafrecht en het Wetboek van Strafvordering in verband met de verbetering en versterking van de opsporing en vervolging van computercriminaliteit (computercriminaliteit III), *Stb.* 2018, 322. Zie daarover C. Grijzen, B.J. Polman & A. de Lange, 'De uitbreiding van de strafbaarstelling van grooming met de inzet van de lokpuber tot doel', *Strafblad* 2017/54, afl. 4, p. 382-389; K. Lindenberg, 'De lokpuber verstopt zich in het materiële recht', *AA* 2016, afl. 12, p. 942-950 (AA20160942) en J.M. ten Voorde, 'Schade in de virtuele wereld. De casus virtuele grooming', *Netherlands Journal of Legal Philosophy* 2017, afl. 2, p. 177-195. Overigens is het voornemen om met de Wet seksuele misdrijven de lokpuber ook mogelijk te maken bij de opsporing van het nieuwe strafbare feit van *sexchatting*, vgl. het nieuwe art. 250 lid 1 sub a Sr (voorstel Wet seksuele misdrijven).

45 De grondslag hiervoor is gelegen in de algemene taakstellende bevoegdheden van opsporingsambtenaren. Zie over het ontbreken van een specifieke wettelijke grondslag kritisch F.P. Ölçer, 'De lokmethode bij de opsporing van grooming', *Computerrecht* 2014/3.

46 *Kamerstukken II* 2015/16, 34372, nr. 3, p. 71 (MvT); zie ook *Kamerstukken II* 2015/16, 34372, nr. 5, p. 36-38 (NV II).

47 *Kamerstukken II* 2015/16, 34372, nr. 3, p. 72 (MvT);

ambtenaar, waarvoor in een later stadium door de Litouwse openbaar aanklager alsnog toestemming werd verleend.³⁶ Het gaat daarbij vooral om de vraag of sprake is van 'een regisserende, instruerende of sturende invloed door de politie'.³⁷ Hoewel het initiatief tot de undercoveractie in de zaak *Ramanauskas* geheel bij de eigen houtje opererende opsporingsambtenaar lag, onderstreepte het hof dat de autoriteiten ook hiervoor verantwoordelijkheid droegen, om te voorkomen dat illegale uitlokking wordt 'geprivatiseerd'.³⁸ Wanneer het echter gaat om uitlokking door een particulier die niet op enigerlei wijze onder gezag of op aanwijzingen van de overheid opereert, dan is het beoordelingskader van uitlokking niet zonder meer van toepassing. Dit was aan de orde in de zaak *Shannon*, waarbij de verdachte door een journalist was uitgelokt tot het plegen van een drugsdelict.³⁹ Het EHRM oordeelde dat de rechtmatigheid en bruikbaarheid van het bewijs in dergelijke gevallen moet worden beoordeeld aan de hand van het nationale bewijsrecht, waarbij de uitsluiting van dergelijk bewijsmateriaal noodzakelijk kan zijn om de eerlijkheid van het proces te waarborgen.⁴⁰

Ook in de Nederlandse rechtspraak is aanvaard dat het instigatieverbod van toepassing is op het handelen van personen waarvoor de politie of het Openbaar Ministerie verantwoordelijk is

Ook in de Nederlandse rechtspraak is aanvaard dat het instigatieverbod van toepassing is op het handelen van personen waarvoor de politie of het Openbaar Ministerie verantwoordelijk is. In één van de zeldzame zaken waarin het verbod op uitlokking geschonden werd geacht, betrof het een 'proactieve CIE-informant' met strafrechtelijke antecedenten die meermaals aan de verdachte had gevraagd hoe hij aan vals geld kon komen. Mede door het gebrekkige toezicht van de CIE (Criminele Inlichtingen-eenheden) en het Openbaar Ministerie op het handelen van de informant, kwam

het hof met goedvinden van de Hoge Raad tot een niet-ontvankelijkverklaring van het Openbaar Ministerie.⁴¹ In de gepubliceerde rechtspraak zijn nog enkele andere, enigszins vergelijkbare voorbeelden te vinden, waar evenwel geen schending van het Tallon-criterium werd aangenomen.⁴² Rechtspraak over uitlokkende handelingen door een particuliere persoon die niet onder gezag van de politie en/of justitie opereerde, houdt meestal verband met de activiteiten van personen die op internet op zoek gaan naar pedofielen. Mede gelet op de aanleiding voor dit artikel wordt hierna ingegaan op uitlokking in die specifieke context.

3.3 Online uitlokking bij pedoseksuele verdenkingen

Uitlokking in relatie tot de opsporing van pedofielen is in de rechtspraak aan de orde geweest naar aanleiding van de inzet van zogenoemde lokpubers: politieambtenaren die met een fictief profiel op internet contact legden met mannen die op zoek waren naar seksuele contacten met minderjarigen. De inzet van deze lokpubers liep al snel stuk op het ver-eiste dat dergelijke groomingshandelingen alleen strafbaar waren wanneer de persoon met wie het op een seksuele ontmoeting gerichte contact was gevoerd, daadwerkelijk minderjarig was.⁴³ Sinds een aanpassing van de strafbaarstelling van grooming in artikel 248e Sr zijn ook op een seksuele ontmoeting gerichte contacten met iemand die zich, al dan niet met behulp van een virtuele creatie, *voordoet* als minderjarige strafbaar.⁴⁴ De inzet van lokpubers is daarmee – ook zonder dat is voorzien in een specifieke wettelijke grondslag voor deze vorm van opsporing – mogelijk geworden.⁴⁵ Bij de totstandkoming van deze uitbreiding is wel aandacht besteed aan de mogelijke problematiek van uitlokking door politieagenten. Zo zou de opsporingsambtenaar, om uitlokking te voorkomen, 'in beginsel' niet zelf de communicatie moeten starten maar af moeten wachten 'totdat iemand contact met hem legt voor seksuele doeleinden'.⁴⁶ Ook bij de mogelijke inzet van bewegende animaties (een digitaal personage met bewegende beelden) moet het Tallon-criterium een aandachtspunt zijn.⁴⁷ Aan de mogelijkheid van uitlokking door burgers werd bij de parlementaire behandeling veel minder

aandacht besteed,⁴⁸ hoewel de Nationaal Rapporteur Mensenhandel hiervoor reeds in 2014 waarschuwde.⁴⁹ Ook bij de inzet van het virtuele meisje Sweetie door Terre des Hommes voor onderzoek naar webcamseks met kinderen, bleek er in veel gevallen sprake te zijn van uitlokking, om welke reden het Openbaar Ministerie van vervolging afzag.⁵⁰

In de rechtspraak is het gebruik van lokprofielen door opsporingsambtenaren sinds de aanpassing van de strafbaarstelling van grooming enkele malen aan de orde geweest. Ontoelaatbare uitlokking werd daarbij tot nog toe niet aangenomen.⁵¹ In verschillende zaken waren het ook burgers die, met behulp van nepprofielen waarbij zij zich voordeden als minderjarige, een verdachte in de val lokten. In de hierop volgende rechtszaken wegens grooming en poging tot of voorbereiding van ontucht, werd over de vraag naar de toelaatbaarheid van de uitlokkingshandelingen echter geen discussie gevoerd.⁵² Gelet op de grote toename van de zelfbenoemde ‘pedojagers’ in de afgelopen jaren,⁵³ valt te verwachten dat in de toekomst meer van dergelijke zaken tot strafvervolging zullen leiden. Ook discussies over de toelaatbaarheid van het op deze wijze verkregen bewijs zijn dan te verwachten.

Het fenomeen van pedojagers is in het Verenigd Koninkrijk veel groter dan in Nederland. De activiteiten van dergelijke groepen zijn ook daar omstreden, maar dit neemt niet weg dat uit die particuliere acties wel honderden rechtszaken zijn voortgekomen die in veel gevallen ook tot een veroordeling hebben geleid

4 Pedojagers en *private entrapment* in het Verenigd Koninkrijk

Het fenomeen van pedojagers is in het Verenigd Koninkrijk nog veel groter dan in Nederland. Er zijn talloze, zeer actieve, groepen, die met grote regel-

maat tot aanhouding van een verdachte pedoseksueel overgaan.⁵⁴ De activiteiten van dergelijke groepen zijn ook in het Verenigd Koninkrijk omstreden, maar dit neemt niet weg dat uit die particuliere acties wel honderden rechtszaken zijn voortgekomen die in veel gevallen ook tot een veroordeling hebben geleid.⁵⁵ De gebruikte methoden lopen sterk uiteen, variërend van semi-professionele groepen die hun leden zodanig trainen dat het door hen verzamelde bewijs bruikbaar is in een strafzaak, tot groepen die overgaan tot het gebruik van geweld en de burgeraanhoudingen *livestreamen* op hun sociale-media-kanalen.⁵⁶ Hoewel de officiële boodschap van de politie luidt dat dergelijke groepen niet worden aangemoedigd en betrokkenen vervolgd kunnen worden wanneer zij bij hun activiteiten strafbare feiten plegen, lijkt er in de praktijk sprake van een soort samenwerking waarbij de verdachten vaak kort na hun aanhouding door burgers worden overgenomen door de politie.⁵⁷

De betrokkenheid van deze groepen bij de aanhouding en vervolging van vermeende pedoseksuelen heeft in de literatuur en de rechtspraak aanleiding gegeven tot discussies over de waarborging van het recht op een eerlijk proces.⁵⁸ Eén van de vraagstukken die daarbij aan de orde is geweest betreft de problematiek van uitlokking door burgers, in Engeland *non-state* of *private entrapment* genoemd.⁵⁹ Net als in Nederland is in de Engelse rechtspraak aanvaard dat een vervolging kan worden beëindigd wanneer sprake is van uitlokking door opsporingsambtenaren of andere onder gezag van de autoriteiten opererende personen. Het gaat daarbij om gevallen waarin de uitlokkingshandelingen dermate ernstig zijn dat een strafrechtelijke vervolging wordt gezien als een *abuse of process*.⁶⁰ Het voortzetten van de vervolging zou dan de integriteit van de rechtspleging aantasten.⁶¹ De beoordeling van de ernst van de uitlokking wordt verricht aan de hand van verschillende factoren, zoals de vraag of sprake was van een redelijke verdenking van strafbare feiten, de proportionaliteit van en het toezicht op de operatie en de vraag of bij de actie een *unexceptional opportunity* werd geboden tot het plegen van strafbare feiten.⁶² Een andere mogelijkheid is dat het door uitlokking

48 Zie *Kamerstukken II* 2015/16, 34372, nr. 3, p. 71 (MvT): burgerinitiatieven zijn ‘niet geheel uit te sluiten’.

49 Nationaal Rapporteur Mensenhandel en Seksueel Geweld tegen Kinderen, *Op goede grond. De aanpak van seksueel geweld tegen kinderen*, 2014, p. 28-29.

50 Vgl. *Aanhangsel Handelingen II* 2016/17, nr. 948. Daarin ligt een impliciete toepassing van het uitlokkingsverbod op burgers besloten. Zie ook *Kamerstukken II* 2018/19, 31015, nr. 163 voor het standpunt van de minister over de ‘preventieve’ inzet van Sweetie.

51 Zie bijv. Rb. Rotterdam 14 april 2021, ECLI:NL:RBBOT:2021:3525; Rb Midden-Nederland 7 oktober 2021, ECLI:NL:RBMNE:2021:4771. In die laatste zaak had de politieagent als accountnaam: ‘Jonge boy, nieuw, zoekt veel pay. Wie helpt mij? Alleen verplaatsen!’. Verdachte nam vervolgens zelf het initiatief om een gesprek aan te gaan. Een uitlokkingsverweer werd niet gevoerd.

52 O.m. Rb. Den Haag 23 november 2020, ECLI:NL:RBDHA:2020:11842, bevestigd in hoger beroep, hof Den Haag 22 september 2021, ECLI:NL:GHDHA:2021:1773; Rb. Midden-Nederland 13 april 2021, ECLI:NL:RBMNE:2021:1447; Rb. Overijssel 3 mei 2021, ECLI:NL:RBOVE:2021:1819; Rb. Gelderland 13 september 2021, ECLI:NL:RBGEL:2021:4859; Rb. Gelderland 5 oktober 2021, ECLI:NL:RBGEL:2021:5278. In Rb. Rotterdam 30 juni 2021, ECLI:NL:RBBOT:2021:7109 volgde een vrijspraak omdat – mede gelet op het ontbreken van initiatief bij de verdachte – het voor grooming vereiste oogmerk van het plegen van ontuchtige handelingen niet kon worden vastgesteld.

53 Vgl. daarover H. Kraak, ‘Bij de jacht op pedofielen lijkt alles geoorloofd’, *de Volkskrant* 20 november 2020.

54 L. Brooks, ‘Scotland’s child abuse activists: “We embrace the vigilante label”’, *The Guardian* 6 augustus 2019.

55 Vgl. J. Purshouse, ‘“Paedophile Hunters”, Criminal Procedure, and Fundamental Human Rights’, *Journal of Law and Society* (47) 2020, afl. 3, p. 384-411; zie ook ‘Paedophile Hunters Ignore Police Pleas and Bring 150 Offenders to Justice’, *The Telegraph* 11 april 2018.

56 K. Hadjimatheou, ‘Citizen-Led Digital Policing and Democratic Norms: The Case of Self-Styled Paedophile Hunters’, *Criminology and Criminal Justice* (21) 2021, afl. 4, p. 547-565.

57 Purshouse 2020, p. 385; A.A. Gillespie, ‘Paedophile Hunters. How should the Law Respond’, *Criminal Law Review* 2019, afl. 12, p. 1016-1034.

58 Vgl. o.m. Purshouse 2020.

59 F. Stark, ‘Non-State Entrapment’, *Archbold Review* 2018, afl. 10, p. 6-9.

60 House of Lords 25 oktober 2001, *R v Looseley* [2001] UKHL 53, [2001] 1 WLR 2060. Het gevolg hiervan is een *stay of proceedings*, vergelijkbaar met een niet-ontvankelijkverklaring van het Openbaar Ministerie.

61 Vgl. ook Gillespie 2019. Zie over de notie van integriteit ook K.M. Pitcher & M. Samadi, ‘Integriteit als perspectief bij de rechterlijke reactie op vormverzuimen’, *DD* 2018, afl. 9, p. 731-746.

verkregen bewijs buiten beschouwing wordt gelaten wanneer daarmee de eerlijkheid van het proces in het geding zou komen.⁶³

Wanneer het gaat om uitlokking door particulieren geldt in beginsel hetzelfde beoordelingskader, zij het dat de lat voor een geslaagd uitlokkingsverweer nog hoger ligt. In de zaak *R v TL* ging het om de mogelijke uitlokking van een verdachte die in een chatroom contact kreeg met een lid van de groep 'Predator Hunters', die zich voordeed als minderjarig meisje. Na verloop van tijd werd een seksafpraak gemaakt, waarna de verdachte werd opgezocht door leden van de Predator Hunters en werd aangehouden door de politie. In de strafzaak die volgde oordeelde de rechter in eerste aanleg dat de verdachte door het handelen van de pedojager was uitgelokt en besloot tot een beëindiging van het proces (*stay of proceedings*). In hoger beroep werd dit vonnis vernietigd omdat de verdachte niet was overgehaald tot het plegen van feiten die hij anders niet zou hebben begaan. De gedragingen van de betrokken burger waren in essentie niet verder gegaan dan het bieden van een mogelijkheid tot het begaan van het strafbare feit. Daarbij was onder meer van belang dat deze burger bewust een chatroom had uitgezocht die veelvuldig werd gebruikt voor het maken van seksafspraken, waarbij hij bovendien niet zelf over seksuele handelingen was begonnen.⁶⁴ Van *entrapment* was dan ook geen sprake, maar de appelrechter liet wel de mogelijkheid open dat dit bij ernstige misdrijven van de burgeruitlokker wel het geval kan zijn:

'[...] it is not inconceivable that given sufficiently gross misconduct by a private citizen it would be an abuse of the court's process (and a breach of article 6) for the state to seek to rely on the product of that misconduct'.⁶⁵

Hoewel de uitspraak in de zaak *R v TL* nog altijd weinig duidelijkheid geeft over de precieze verhouding tussen *state* en *non-state entrapment*, lijkt de conclusie gerechtvaardigd dat geen principieel onderscheid wordt gemaakt tussen de uitlokkingsactiviteiten van burgers ten opzichte van die van personen in overheidsdienst.⁶⁶ Wel zal in een zaak van *private entrapment* minder snel worden aangenomen dat het gedrag van de

betrokken burger dermate onaanvaardbaar is dat de vervolging moet worden beëindigd.⁶⁷ Uitsluiting van bewijs komt wellicht eerder aan de orde, waarbij van belang zal zijn in hoeverre gebruik is gemaakt van methoden zoals druk of overreding, waarmee de verdachte is gebracht tot handelingen die hij anders niet zou hebben verricht.⁶⁸

Het in de jurisprudentie ontwikkelde toetsingskader van uitlokking is niet zonder meer van toepassing op (op eigen initiatief handelende) burgers

5 Conclusie

Het verschijnsel van pedojagers roept vragen op over de grenzen aan het gebruik van door burgers verzameld bewijs. In dit artikel is ingegaan op de problematiek van uitlokking en de vraag in hoeverre het hierop betrekking hebbende juridisch kader houvast biedt bij de beoordeling van door burger-uitlokking verkregen bewijs. Hoewel onder omstandigheden strafprocessuele gevolgen kunnen worden verbonden aan onrechtmatige bewijsgaring door burgers, is het in de jurisprudentie ontwikkelde toetsingskader van uitlokking niet zonder meer van toepassing op (op eigen initiatief handelende) burgers. Niettemin kan de berechting van een strafbaar feit dat zonder de uitlokkende handelingen van een burger niet zou zijn gepleegd, uit oogpunt van een eerlijke procesvoering wel degelijk problematisch zijn. In het Verenigd Koninkrijk, waar regelmatig rechtszaken tegen pedoseksuelen worden gevoerd op basis van door burgers verzameld bewijs, is dan ook aanvaard dat het leerstuk van *entrapment* ook dan van toepassing kan zijn. Het zal daarbij echter wel om uitzonderlijke gevallen gaan.

De discussie over de grenzen van het gebruik van door burgers verzameld bewijs is niet los te zien van de meer principiële vraag naar de verhouding tussen particuliere opsporingsinitiatieven en het uitgangspunt dat opsporing, vervolging en berechting van strafbare feiten plaatsvindt door de strafvorder-

62 D. Ormerod, 'Recent Developments in Entrapment', *Covert Policing Review* 2006, p. 65-86; Court of Appeal (Criminal Division) 13 februari 2013, *R v Moore and Burrows* [2013] EWCA Crim 85, par. 52.

63 Op grond van art. 78 van de Police and Criminal Evidence Act 1984, dat de mogelijkheid biedt tot bewijssluiting wanneer het gebruik van het bewijs 'would have such an adverse effect on the fairness of the proceedings that the court ought not to admit it'. Zie Court of Appeal (Criminal Division) 11 augustus 1993, *R v Smurthwaite*; *R v Gill* (1994) 98 Cr App R 437.

64 Court of Appeal (Criminal Division) 13 juni 2018, *R v TL* [2018] EWCA Crim 1821.

65 Court of Appeal (Criminal Division) 13 juni 2018, *R v TL* [2018] EWCA Crim 1821, par. 32. Zie in dezelfde lijn ook de eerdere uitspraken Court of Appeal (Criminal Division) 11 oktober 2000, *R v Shannon* [2001] 1 WLR 1 en High Court of Justice (Administrative Court) 10 november 2006, *CRHCP v The General Medical Council and Saluja* [2006] EWCA 2784 (admin).

66 Zie ook Z. Leggett, 'When Will the Conduct of Non-State Actors Give Rise to Entrapment? Commentary on *R v TL*', *The Journal of Criminal Law* (82) 2018, afl. 6, p. 434-437.

67 Stark 2019.

68 Vgl. Gillespie 2019, p. 1030 e.v.

lijke overheid, die daarbij is gebonden aan regels die de eerlijkheid van het proces moeten waarborgen. Wanneer oogluikend wordt toegestaan dat een aanzienlijk deel van de opsporing van dit soort strafbare feiten wordt overgelaten aan particulieren, kan dat ook het gezag van politie en justitie aantasten. Hoewel door het Openbaar Ministerie is opgeroepen om niet tot dergelijke activiteiten over te gaan en het in voorkomende gevallen ook is gekomen tot een vervolging van personen die hierbij de strafrechtelijke grenzen evident hadden overschreden,⁶⁹ valt niet te verwachten dat dergelijke burgerinitiatieven op korte termijn zullen verdwijnen. Zeker niet nu door particulieren verzameld bewijsmateriaal ook in Nederland wel degelijk wordt gebruikt in strafzaken tegen vermeende pedoseksuelen. Tegen die achtergrond is het van belang om de grenzen van uitlokking door burgers te verduidelijken. Het vereiste dat de verdachte niet tot andere handelingen

mag zijn gebracht dan waarop zijn opzet reeds was gericht, vormt daarbij een op zichzelf bruikbaar maar ook wat onbepaald criterium. Nadere concretisering door de wetgever⁷⁰ of in de rechtspraak is dan ook aangewezen. Ook de lijn dat uitsluitend niet-ontvankelijkverklaring kan volgen verdient aanpassing wanneer het gaat om burgeruitlokking, mede gelet op het mindere verwijt dat het Openbaar Ministerie in die gevallen kan worden gemaakt. Bewijsuitsluiting zou een belangrijke waarborg kunnen zijn, zeker in gevallen waarin aan het reeds bestaande opzet bij de verdachte kan worden getwijfeld, bijvoorbeeld doordat het initiatief tot seksueel contact niet van de verdachte afkomstig was, er sprake is geweest van onduidelijkheid over de minderjarigheid, er veel overreding is gebruikt of wanneer er onduidelijkheden bestaan over de wijze waarop de contacten tussen de burgeruitlokker en de verdachte zijn verlopen.

69 'Politie en OM: Stop met "pedojagen"!', OM 13 november 2020 en Rb. Overijssel 22 december 2020, ECLI:NL:RBOVE:2020:4446.

70 Bijv. in de context van Modernisering Sv, waar een algemeen Tallon-criterium is voorgesteld (zie ook voetnoot 23); of in relatie tot de Wet seksuele misdrijven, waarbij de inzet van lokpubers wordt uitgebreid (zie ook voetnoot 44).

Strafrechtelijk bewijsrecht

J.F. Nijboer

bewerkt door P.A.M. Mevis, J.S. Nan & J.H.J. Verbaan

Dit boek biedt een systematische behandeling van het Nederlandse strafrechtelijk bewijsrecht. Het is te gebruiken als studieboek in de rechtenstudie en als handboek in de rechtspraak en in de parajuridische sfeer, met name in de praktijk van forensische deskundigen.

Bijzondere aandacht wordt geschonken aan spanningen die de rechtsontwikkeling te zien geeft, bijvoorbeeld ten aanzien van enerzijds de vooronderstellingen waar vanuit de ontwerpers van het Wetboek van Strafvordering (1926) de wettelijke bewijsregeling hebben vormgegeven en anderzijds de praktijk van de rechtspraak, met name zoals deze reilt en zeilt binnen de door de Hoge Raad der Nederlanden en het Europees Hof voor de Rechten van de Mens uitgezette kaders.

ISBN: 978-90-6916-847-0 | Druk: 7e druk 2017 | Pagina's: 310 | Prijs: € 43,50 | www.arsaequi.nl